

A její *specifický* význam spočívá pouze v tom, že lidské jednání nejenom *konstatujeme*, nýbrž chceme a můžeme mu *porozumět*.

Beze vší pochyby jsou ony ideje hodnot „subjektivní“. Mezi „historickým“ zájmem o rodinnou kroniku a zájmem o vývoj největších myslitelných kulturních jevů, které byly a jsou po dlouhá období společně nějakému národu či lidstvu, existuje nekonečná stupnice „významů“, jejíž jednotlivé stupně budou mít pro každého z nás jiné pořadí. A právě tak přirozeně se tyto stupně historicky mění podle charakteru kultury a podle samotných myšlenek, které lidi ovládají. Z toho však samozřejmě *nevyplývá*, že by také kulturněvědní *bádání* mělo mít pouze *výsledky*, které by byly „subjektivní“ v *tom* smyslu, že by pro jednoho *platily* a pro druhého ne. Co se spíše mění, je míra, v níž jednoho *zajímají* a druhého nikoli. Jinými slovy: *co* se stane předmětem zkoumání a jak daleko do nekonečnosti kauzálních souvislostí toto zkoumání zasáhne, určují ideje hodnot, které vládnou badateli a jeho době. V onom „jak?“, tj. v metodě bádání, je – jak ještě uvidíme – sice vůdčí „hledisko“ určující pro tvorbu použitých pojmových pomocných prostředků, avšak ve způsobu jejich používání je zde badatel, stejně jako všude, vázán na normy našeho myšlení. Neboť vědeckou pravdou je pouze to, co *chce* platit pro všechny, kdo pravdu *chtějí*.

Jedno z toho ovšem vyplývá: nesmyslnost myšlenky, která občas zachvátí i historiky našeho oboru, že by se cílem věd o kultuře, byť i sebevzdálenějším, mohlo stát utvoření uzavřeného systému pojmů, v němž by se skutečnost shrnula a v nějakém *konečně platném* smyslu rozčlenila, a z něhož by se pak mohla zase dedukovat. Bez konce se valí proud nezměrného dění vstříc věčnosti. Vždy znovu a jinak zabarveny se utvářejí problémy kultury, jež hýbou lidmi, a proměnlivým proto zůstává okruh toho, co z onoho vždy stejně nekonečného proudu jednotlivostí pro nás nabývá smysl a význam, co se stává „historickým individuem“. Myšlenkové souvislosti, jimiž je historické individuum nahlíženo a vědecky postihováno, se mění. Východiska kulturních věd proto zůstanou směrem do neomezené budoucnosti proměnlivými, dokud lidstvo v čínském ustrnutí duchovního života neodvykne tomu klást stále nevyčerpatelnému životu nové otázky. Systém věd o kultuře, a to dokonce i ve smyslu definitivní, objektivně platné, systematizující *fixace otázek a oblastí*, o nichž jsou tyto vědy povolány pojednávat, by byl o sobě nesmyslem: při každém

takovém pokusu můžeme dospět pouze k seřazení více hledisek, která jsou specificky odlišná, navzájem mnohonásobně heterogenní a disparátní a s ohledem na něž je skutečnost „kulturou“, tj. byla anebo je ve svém svérázu něčím významným.

Po této zdlouhavé výměně názorů se tedy můžeme konečně obrátit k otázce, která nás v úvahách o „objektivitě“ poznávání kultury zajímá *metodicky*: jaká je logická funkce a struktura *pojmu*, s nimiž naše i každá jiná věda pracuje, anebo, formulováno speciálněji s ohledem na rozhodující problém: jaký je význam *teorie* a teoretické pojmotvorby pro poznávání kulturní skutečnosti?

Jak jsme už viděli, přinejmenším co do těžiště svých výkladů bylo národní hospodářství původně „technikou“, tj. zkoumalo jevy skutečnosti z určitého, alespoň zdánlivě jednoznačného, stálého, praktického hodnotového hlediska: z hlediska rozmnožení „bohatství“ občanů státu. Na druhé straně nebylo od začátku *jenom* „technikou“, neboť bylo začleněno do mohutné jednoty přirozenoprávního a racionalistického světového názoru osmnáctého století. Avšak specifika onoho světového názoru s jeho optimistickou vírou v teoretickou i praktickou racionalizovatelnost skutečna bytostně působila potud, pokud *bránila* tomu, aby byl odhalen *problematický* charakter tohoto hlediska, předpokládaného jako samozřejmé. Tak jako racionální výzkum sociální skutečnosti vznikl v těsné souvislosti s moderním vývojem přírodních věd, zůstal s ním spřízněn také v celém způsobu svého zkoumání. Prakticky hodnotící hledisko bezprostřední technické užitečnosti bylo tedy v přírodovědních disciplínách od počátku úzce spjato s nadějí, zděděnou po antice a potom dále rozvíjenou, že lze prostřednictvím zobecňující abstrakce a analýzy empirična až po jeho zákonité souvislosti dospět k čistě „objektivnímu“, zde: všech hodnot zbavenému a zároveň naprosto racionálnímu, tj. od všech individuálních „nahodilostí“ oproštěnému monistickému poznání veškeré reality, které bude mít podobu *pojmového* systému metafyzické *platnosti* a matematické *formy*. Ty přírodovědní disciplíny, které jsou, jako klinická medicína a ještě více disciplína nazývaná obvykle „technologii“, připoutány k hodnotným hlediskům, se staly čistě praktickým „uměním“. Hodnoty, jimž měly sloužit: zdraví pacienta, technické zdokonalení konkrétního výrobního procesu atd. byly pro každou z nich vždy pevně určené. Prostředky, jichž používaly, byly a mohly být jen zužitkováním zákonitostí, které objevovaly

teoretické disciplíny. Každý zásadní pokrok při jejich vytváření byl, anebo se alespoň mohl stát, také pokrokem praktických disciplín. V situaci pevně stanoveného účelu se postupná redukce jednotlivých praktických otázek (případu nemoci, technického problému), jako zvláštních případů, na obecně platné zákony bezprostředně spojovala a identifikovala s rozšiřováním možností technické praxe. Když pak také ony složky skutečnosti, které nás zajímají *historicky*, tj. způsobem své neopakovatelné jedinečnosti, moderní biologie podřadila pod pojem obecně platného principu vývoje, který sice zdánlivě – ovšem ve skutečnosti nikoli – dovoloval, aby bylo všechno, co je na oněch objektech bytostné, zařazeno do schématu obecně platných zákonů, pak se zdálo, že pro všechna hodnotová hlediska všech věd nastává soumrak model. Poněvadž i takzvané historické dění bylo přece částí celku skutečnosti a princip kauzality, tento předpoklad veškeré vědecké práce zdánlivě požadoval rozklad všeho dění do obecně platných „zákonů“, a konečně poněvadž tu byl zřetelně viditelný nesmírný úspěch přírodních věd, které to s touto myšlenkou myslely vážně, nebyl ani jiný smysl vědeckého úsilí než vyhledávání *zákonů* dění vůbec představitelný. Bytostně vědeckým se na jevech mohlo stát pouze to, co je „zákonité“, „individuální“ procesy mohly přicházet v úvahu jen jako „typy“, tj. zde jako ilustrativní reprezentanti zákonů; zájem pouze o ně a kvůli nim samotným budil dojem zájmu „nikoli vědeckého“.

Není zde možné sledovat silné zpětné působení, které tato věroučná nálada naturalistického monismu měla na ekonomické disciplíny. Když potom socialistická kritika a práce historiků počaly původní hodnotící hlediska problematizovat, mocný rozvoj biologického bádání na jedné straně a vliv hegelovského panlogismu na straně druhé zabránily tomu, aby národní hospodářství v plném rozsahu zřetelně rozpoznalo poměr pojmu a reality. Výsledkem, nakolik nás zde zajímá, je, že i přes mohutnou přehradu, již od Fichta představovala německá klasická filosofie a již proti pronikání naturalistických dogmat postavily výkony německé historické právní školy a práce historické školy německého národního hospodářství, přece jen – a z části i v *důsledku* toho – zůstávají na rozhodujících místech hlediska naturalismu stále ještě nepřekonána. Patří sem zejména přežívání problematického poměru mezi „teoretickou“ a „historickou“ prací v našem oboru.

Ještě i dnes se proti tomu bezprostředně a se zdánlivě nepřekonatelnou příkrostití (v naší disciplíně) staví „abstraktní“ teoretická metoda empiricko-historického bádání. Naprosto správně tato metoda uznává, že je metodicky nemožné, aby se historické poznání skutečnosti nahrazovalo formulováním „zákonů“ či naopak, aby se k „zákonům“ v přesném smyslu dospívalo pouhým seřazením historických pozorování. Aby tedy věda takových zákonů dosáhla – neboť že o ně má usilovat jako o nejvyšší cíl, je jí jasné –, vychází ze skutečnosti, že my sami stále bezprostředně prožíváme souvislosti lidského jednání v jejich realitě, a proto – jak se domnívá – můžeme jejich průběh ozřejmit s axiomatickou evidencí přímo a tak odhalovat jeho „zákon“. Jediná exaktní forma poznání, formulace bezprostředně názorně *evidentních* zákonů, je ale současně jedinou formou, která připouští úsudek o procesech, které nebyly pozorovány bezprostředně, a proto je údajně jediným prostředkem duchovního ovládnutí společenské rozmanitosti, alespoň pokud jde o fundamentální fenomény hospodářského života, sestavení systému abstraktních a – v důsledku toho – čistě formálních pouček, analogických k poučkám exaktních přírodních věd. Vzdor zásadnímu metodickému rozlišení zákonitého a historického poznání, které tvůrce této teorie provedl jako *první a jediný*, požaduje teď pro poučky abstraktní teorie empirickou *platnost* ve smyslu *dedukovatelnosti* skutečnosti ze „zákonů“. Nikoli sice ve smyslu empirické platnosti abstraktních ekonomických pouček samých o sobě, nýbrž tak, že pokud vytvoříme odpovídající „exaktní“ teorie všech *ostatních* faktorů, jež přicházejí v úvahu, pak budou všechny tyto abstraktní teorie *dohromady* v sobě muset zahrnovat pravou realitu věcí – tj. to, co je na skutečnosti hodno vědění. Exaktní ekonomická teorie údajně zjišťuje působení *jednoho* psychického motivu, jiné teorie by měly za úkol, aby podobným způsobem z pouček majících hypotetickou platnost vyvozovaly všechny motivy ostatní. Na výsledcích teoretické práce, na abstraktní teorii tvorby cen, úroků, důchodů atd. se z tohoto důvodu tu a tam fantasticky požadovalo: aby byly – údajně – analogicky k fyzikálním poučkám používány k tomu, aby se z daných reálných premis *dedukovaly kvantitativně určité* rezultáty – tedy zákony v nejpřísnějším slova smyslu –, které by byly platné pro skutečnost života, neboť prý lidské hospodaření je v případě stanoveného účelu co do svých prostředků jednoznačně „determinováno“. Nepřicházelo v úvahu, aby se k dosažení takového výsledku musela brát i v sebejednodušším přípa-

dě veškerost příslušné historické reality včetně všech jejích kauzálních souvislostí jako „daná“ a předpokládat jako *známá*, a že kdyby *tato* znalost byla konečnému duchu dostupná, pak by nějaká poznávací hodnota abstraktní teorie nebyla představitelná. Naturalistický předsudek, že by v každém pojmu mělo být vytvořeno něco, co je příbuzné exaktním přírodovědám, vedl právě k falešnému pochopení smyslu těchto teoretických pojmových útvarů. Věřilo se, že se jedná o psychologickou izolaci jakéhosi pro člověka specifického „pudu“, a to pudu po zisku, nebo že jde o izolované sledování určité specifické maximy lidského jednání, takzvaného hospodářského principu. Abstraktní teorie se domnívala, že se bude moci opřít o psychologické *axiomy* a důsledkem bylo, že historikové začali volat po *empirické* psychologii, kterou by mohli dokázat neplatnost oněch axiomů a psychologicky odvozovat průběh hospodářských procesů. Teď a na tomto místě nechceme zevrubně kritizovat víru ve význam systematické vědy „sociální psychologie“ – kterou by bylo třeba teprve vytvořit – jako budoucího základu věd o kultuře, zvláště pak sociální ekonomie. Avšak právě dosavadní, zčásti skvělé počátky psychologické interpretace ekonomických jevů v každém případě ukazují, že se *nebude* směřovat od rozboru psychologických kvalit člověka k analýze společenských institucí, nýbrž právě naopak, že projasnění psychologických předpokladů a působení institucí *předpokládá* jejich přesnou znalost a vědeckou analýzu jejich souvislostí. Psychologická analýza pak v konkrétním případě znamená pouze velice cenné prohloubení poznání jejich historické kulturní *podmíněnosti* a kulturního významu. To, co nás zajímá na psychickém chování člověka v jeho sociálních vztazích, to je právě v každém případě jeho specifická – vždy podle zvláštního kulturního významu daného vztahu. Přitom jde o psychické motivy a vlivy navzájem nejvyšší heterogenní a nejvyšší konkrétně prokombinované. Sociálněpsychologické bádání znamená prozkoumání různých *jednotlivých*, vzájemně mnohonásobně disparátních druhů kulturních prvků, a to s ohledem na jejich výkladovou schopnost, již přispívají k našemu chápání vycházejícímu ze znovuprožívání. Opírajíce se o znalosti jednotlivých institucí, budeme se jeho prostřednictvím učit stále většímu duchovnímu *porozumění* kulturní podmíněnosti a kulturnímu významu těchto institucí, ty však nebudeme chtít dedukovat z psychologických zákonů nebo vysvětlovat z elementárních psychologických projevů.

Proto se také jako málo plodná ukázala rozsáhlá polemika, jež se točila kolem otázky psychologického oprávnění abstraktně teoretických postulátů, kolem nosnosti „touhy po zisku“ a „hospodářského principu“ atd.

V postulátech abstraktní teorie jde jen zdánlivě o „dedukce“ ze základních psychologických motivů, ve skutečnosti se mnohem spíše jedná o zvláštní případy určité formy pojmotvorby, která je vědám o lidské kultuře vlastní a v jistém rozsahu nepostradatelná. Stojí za to, abychom ji zde charakterizovali poněkud zevrubněji, neboť se tím přiblížíme k zásadní otázce po významu teorie ve společenskovědním poznání. Ponecháme přitom jednou provždy nevysvětleno, zda teoretické útvary, jichž používáme jako příkladů nebo na které odkazujeme, odpovídají svému účelu tak, jak jsou, zda jsou tedy vytvořeny věcně *účelně*. Otázka, do jaké míry má být např. ještě rozvíjena dnešní „abstraktní teorie“, je nakonec také otázkou ekonomie vědecké práce, kterou přece čekají i jiné problémy. „Zákonu mezního užítku“ podléhá i „teorie mezního užítku“ sama.

V abstraktní hospodářské teorii máme před sebou příklad oněch syntéz, které se obvykle označují jako „ideje“ historických jevů. Poskytují nám *ideální* obraz procesů na trhu zboží ve společnosti, jež je organizována na základě směnného hospodářství, volné konkurence a přísně racionálního jednání. Tento myšlenkový obraz spojuje určité vztahy a procesy historického života do jediného a v sobě bezrozporného kosmu *myšlených* souvislostí. Tato konstrukce, získaná *myšlenkovým* stupňováním určitých prvků skutečnosti, má co do obsahu charakter *utopie*. Její poměr k empiricky daným faktům života spočívá pouze v tom, že můžeme pragmaticky *znázornit* a v *ideálním* typu zpřístupnit *svéráz* těch souvislostí, které byly ve skutečnosti *zjištěny* anebo *předpokládány* jako souvislosti do určitého stupně působící, a které jsou v oné konstrukci zobrazeny abstraktním způsobem, tedy jako procesy závislé na „trhu“. Tato možnost může být ovšem nepostradatelná jak heuristicky, tak pro výklad hodnoty. V bádání chce ideálnětypický pojem zdokonalovat přiřazující soud: *není* „hypotézou“, ale chce tvorbě hypotéz ukazovat směr. *Není* *zobrazením* skutečnosti, ale chce pro zobrazení poskytovat jednoznačné výrazové prostředky. Je to tedy „idea“ *historicky* dané moderní organizace společnosti založené na hospodářském styku, již zde rozvíjíme na základě stejných logických principů, podle nichž

jsme např. konstruovali jako „genetický“ pojem ideu středověkého „městského hospodářství“. Pokud něco takového činíme, pak pojem „městského hospodářství“ *nevytváříme* jako *průměr* hospodářských zásad skutečně existujících ve všech pozorovaných městech, nýbrž právě jako *ideální typ*. Je získáván jednostranným *stupňováním jednoho* či *několika* hledisek a sloučením množství jednotlivých difuzních a diskrétních jevů, které se vyskytují tu více, tu méně, místy vůbec ne, a které se spolu s jednostranně zdůrazněnými hledisky spojují ve vnitřně jednotný *myšlenkový* obraz. Ve své pojmové čistotě se tento myšlenkový obraz nikde ve skutečnosti empiricky nevyskytuje, je to *utopie*, a pro *historickou* práci vyvstává úkol, aby v každém *jednotlivém případě* zjistila, jak se *skutečnost* onomu ideálnímu obrazu blíží či jak je mu vzdálena, do jaké míry lze tedy ekonomický charakter poměrů určitého města pojmově vyjádřit jako „městskohospodářský“. Avšak pro účely výzkumu a demonstrace poskytnete tento pojem, je-li obezřetně užíván, specifické služby. Naprosto stejným způsobem můžeme, abychom analyzovali ještě další příklad, načrtnout utopickým způsobem „ideu“ „řemesla“ tak, že jeho určité, co do svých důsledků jednostranně vystupňované rysy, které se difúzně vyskytují u všech, kdo toto řemeslo v nejrůznějších dobách a zemích provozovali, sloučíme do jednoho vnitřně bezrozporného ideálního obrazu a vztáhneme ho k *myšlenkovému* výrazu, který se v nich manifestuje. Dále se pak můžeme pokusit vykreslit společnost, v níž jsou všechna odvětví hospodářské, ba i duchovní činnosti ovládána maximami, které se nám jeví jako aplikace téhož principu, jenž je charakteristický pro „řemeslo“ pozvednuté na ideální typ. Proti ideálnímu typu řemesla můžeme pak dále jako antitezi postavit příslušný ideální typ kapitalistické organizace výroby, který by byl abstrahován z určitých rysů moderního velkopřemyslu, a v návaznosti na to učinit pokus o narýsování utopie „kapitalistické“ kultury, tj. takové kultury, která je ovládána pouze zájmem soukromých kapitálů o své zhodnocení. Ta by jednotlivé difúzně se vyskytující rysy moderního materiálního a duchovního kulturního života, vystupňované v jejich specifčnosti, měla propojit do ideálního, pro naše pozorování bezrozporného obrazu. To by pak představovalo pokus o vylíčení „ideje“ *kapitalistické kultury* – a to, zda a jak by se mohl zdařit, musíme ponechat zcela nerozhodnuto. Je tedy možné, či spíše musí být považováno za jisté, že lze navrhnout více, dokonce v každém okamžiku velice mnoho utopií takového

druhu, z nichž se *žádná* nepodobá druhé, z nichž dokonce vůbec *ani jednu* nemůžeme v empirické realitě pozorovat jako skutečně platný řád společenských poměrů. A přesto si *každá* z nich činí nárok na to, že je znázorněním „ideje“ kapitalistické kultury a *každá* z nich si tento nárok může činit potud, pokud ze skutečnosti opravdu vybrala určité, svou *specifností* skutečně *významné* rysy naší kultury a uvedla je v jednotný ideální obraz. Neboť ony fenomény, které nás zajímají jako kulturní jevy, tento náš zájem – svůj „kulturní význam“ – zpravidla odvozují z velice rozmanitých idejí hodnot, s nimiž je můžeme dávat do vztahu. Jak tedy existují nejrůznější „hlediska“, z nichž je můžeme nahlížet jako pro nás významné, tak se také dají používat nejrůznější principy výběru souvislostí, které pro ideální typ určité kultury použijeme.

Jaký je tedy význam takovýchto ideálnětypických pojmů pro *zkušenostní* vědu, jak ji chceme pěstovat my? Budiž předem zdůrazněno, že myšlenkové výtvořiny, o nichž zde pojednáváme, jsou „ideální“ v čistě *logickém* smyslu, a je třeba je pečlivě odlišovat od myšlenky toho, co být *má*, od toho, co je „vzorové“. Jedná se o konstrukci souvislostí, které se naší *fantazii* jeví jako dostatečně motivované, a tedy „objektivně možné“ a které se našemu nomologickému vědění jeví jako *adekvátní*.

Kdo zaujímá stanovisko, že poznání historické skutečnosti má nebo může být „bezpředpokladovým“ odrazem „objektivních“ fakt, ten jim upírá jakoukoli hodnotu. A dokonce i ten, kdo poznal, že na půdě skutečnosti žádná „bezpředpokladovost“ v logickém smyslu neexistuje a že i sebejednodušší excerpce akt či regest písemností mohou mít vůbec nějaký vědecký smysl pouze s ohledem na „významy“, a tím na ideje hodnot jako poslední instanci, ten bude přesto považovat konstrukci nějakých historických „utopií“, byť by byly jen prostředkem znázornění, za nebezpečnou pro nezaujatost historické práce, ale do značné míry jen za hříčku. A vskutku: *zda* se jedná čistě o myšlenkovou hru, anebo o vědecky plodnou pojmotvorbu, nemůže být nikdy rozhodnuto a priori; také zde existuje jen jedině měřítko: měřítko úspěšnosti při poznávání konkrétních projevů kultury v jejich souvislosti, v jejich příčinné podmíněnosti a jejich *významu*. Vytváření abstraktních ideálních typů přichází tedy v úvahu nikoli jako *cíl*, nýbrž jako *prostředek*. Avšak každé pozorné zkoumání pojmových prvků historického výkladu ukazuje, že historik, jakmile se pustí do pokusu překročit rámeček pouhého konstatová-

ni konkrétních souvislostí zjišťováním *kulturního významu* nějakého sebejednoduššího individuálního procesu a charakterizovat jej, už pracuje a *musí* pracovat s pojmy, které lze zpravidla přesně a jednoznačně určit jen v ideálních typech. Nebo se snad pojmy, jako třeba „individualismus“, „imperialismus“, „feudalismus“, „merkantilismus“, „konvenční“ a nesčetné pojmové tvory podobného druhu, jejichž prostřednictvím se snažíme skutečnost myšlenkově uspořádat a zmocnit se jí porozuměním, dají ve svém obsahu určit „bezpředpokladovým“ *popisem* nějakého *jednoho* konkrétního jevu nebo dokonce prostřednictvím abstraktního shrnutí něčeho, co je *společné* pro více konkrétních jevů? Jazyk, jímž hovoří historik, obsahuje na stovky podobných slov pro takovéto neurčité myšlenkové obrazy, která pocházejí z nereflektované vládnoucí potřeby vyjádření a jejichž význam je zpočátku jen názorně pocíťován, avšak není myšlenkově vyjasněn. V nesčetných případech, zejména v oblasti deskriptivních politických dějin, nemusí neurčitost jejich obsahu vadit jasnosti výkladu. Pak stačí, když v jednotlivých případech *cítíme*, co má historik na mysli, anebo když se spokojíme s tím, že *partikulární* určitost pojmového, *relativně* významného obsahu v jednotlivém případě předpokládáme. Ale čím ostřeji si máme uvědomit význam nějakého kulturního jevu, tím nezbytnější se stává potřeba pracovat s jasnými, ne jen partikulárními, ale s všestranně určenými pojmy. „Definice“ oněch syntéz historického myšlení podle schématu *genus proximum a differentia specifica* je přirozeně nesmyslem: provedme jen zkoušku. Takováto forma zjišťování slovního významu existuje jen na půdě dogmatických disciplín, které pracují se sylogismy. Rovněž neexistuje, nebo existuje jen zdánlivě, možnost jednoduchého „popisného rozkladu“ těchto pojmů do složek, neboť jde právě o to, *keré* z těchto složek mají platit jako bytostné. Jestliže se pokoušíme o genetickou definici pojmového obsahu, pak zbývá pouze forma *ideálního typu* v tom smyslu, jak jsme ho zde pevně stanovili. Je to myšlenkový obraz, který *není* historickou skutečností a už vůbec ne „vlastní“ skutečností, který tím spíše nemůže sloužit jako schéma, do něhož by měla být skutečnost zařazena jako *exemplář*, nýbrž který má význam čistě *ideálního mezního* pojmu, jímž je realita *poměrována* a s nímž je *srovnávána* kvůli objasnění jistých významných složek svého empirického obsahu. Podobné pojmy jsou útvary, v nichž za použití kategorie objektivní možnosti konstruuje-

me souvislosti, které naše fantazie, orientovaná a vycvičená na skutečnosti, *posoudí* jako adekvátní.

V této funkci je ideální typ zejména pokusem o zachycení historických individuů, případně jejich jednotlivých součástí v *genetických* pojmech. Vezměme například pojmy: „církve“ a „sekta“. Čistě klasifikačně je můžeme rozložit do komplexu charakteristických rysů, přičemž nejen hranice mezi nimi, ale i jejich obsah musí vždy zůstat pohyblivý. Chci-li ale pojem „sekty“ postihnout *geneticky*, např. s ohledem na jisté závažné kulturní významy, které měl „sektářský duch“ pro moderní kulturu, pak se stanou *podstatnými* určité znaky obou pojmů, protože k onomu působení stojí oba v adekvátním příčinném vztahu. Tyto pojmy se ale potom současně stanou *ideálnětypickými*, to znamená, že nejsou zastoupeny v úplné pojmové *čistotě*, anebo jen ojedinele. Zde jako i všude jinde každý právě ne *čistě* klasifikační pojem odvádí od reality. Jenže diskursivní povaha našeho poznání: okolnost, že skutečnost postihujeme jen prostřednictvím řetězu proměn našich představ, takovouto pojmovou stenografií postuluje. Její výslovnou pojmovou formulaci jako prostředku *bádání* může naše fantazie jistě často postrádat – jenže pro *zobrazení*, pokud chce být jednoznačné, je její použití na poli analýzy kultury v četných případech naprosto nevyhnutelné. Kdo pojmovou formulaci zásadně zavrhuje, ten se musí omezit na formální, například právněhistorickou stránku kulturních jevů. Přirozeně je kosmos *právních* norem zároveň pojmově jasně určitelný a (v *právním* smyslu!) pro historickou skutečnost *platný*. Avšak jejich praktický význam je právě tím, čím se zabývá společenská věda v našem smyslu. Tento význam je si velice často možné jednoznačně uvědomit pouze prostřednictvím vztahu empiricky daného k ideálnímu meznímu případu. Odmítne-li historik (v nejširším slova smyslu) pokus o formulaci nějakého takového ideálního typu jako „teoretickou konstrukci“, tj. jako něco, co není vhodné nebo lze postrádat pro jeho konkrétní poznávací záměr, pak to má zpravidla za následek, že buď vědomě či nevědomě používá jiných podobných typů, *aniž* je slovně formuluje a logicky zpracovává, anebo že zůstane vězet v oblasti neurčitě „pocíťovaného“.

Není ovšem nic nebezpečnějšího než *směšování* teorie a dějin, pocházející z naturalistických předpokladů, ať už ve formě domněnky, že jsme v oněch teoretických pojmových obrazech podrželi „vlastní“ obsah, „bytostné určení“ historické skutečnosti, anebo když se ho

používá jako Prokrústova lože, do něž mají být dějiny vtěsnány, nebo dokonce, že se v proudu jevů vůbec hypostazují „ideje“ jako „vlastní“ skutečnost, jako reálné „síly“, které se v dějinách projevují.

Zvláště toto poslední nebezpečí je akutnější tím, že jsme si také a dokonce v první řadě navykli jako „ideje“ epochy chápat myšlenky či ideály, které *ovládaly* masy anebo historicky závažnou část lidí oné epochy samé a byly tedy významnými jako komponenty její kulturní zvláštnosti. K tomu přistupuje ještě dvojí: nejprve okolnost, že mezi „ideou“ ve smyslu praktického či teoretického myšlenkového zaměření a „ideou“ ve smyslu ideálního *typu* epochy, konstruovaného jako pomocný pojmový prostředek, existují zpravidla určité vztahy. Ideální typ určitých společenských stavů, který se dá abstrahovat z jistých charakteristických sociálních jevů nějaké epochy, se současníkům může jevit – a tak tomu dokonce opravdu často bývá – jako ideál, o který se má prakticky usilovat, nebo alespoň jako maxima pro upravování určitých sociálních vztahů. Tak je tomu s „ideou“ „ochrany výživy“ a některými teoriemi kanonistů, zvláště sv. Tomáše, ve vztahu ke dnes používanému ideálnětypickému pojmu středověkého „městského hospodářství“, o němž už byla řeč. A teprve je tomu tak s pověstným „základním pojmem“ národního hospodářství: s pojmem „hospodářské hodnoty“. Od scholastiky až po marxistickou teorii včetně se zde myšlenka něčeho „objektivně“ platného, tj. toho, *co být má*, směřuje s abstrakcí empirického procesu tvorby cen. A ona myšlenka, že „hodnota“ statků by se *měla* regulovat podle určitých „přírozenoprávních“ principů, měla pro vývoj kultury – a to nejen středověku – nezměrný význam, a má jej dosud. A zvláště intenzivně ovlivnila také empirickou tvorbu cen. *Co však je* a může být oním *teoretickým* pojmem myšleno, to se dá skutečně jednoznačně objasnit pouze přesnou, tzn. ideálnětypickou pojmotvorbou – to by si měli v každém případě uvědomit ti, kteří se vysmívají „robinsonádám“ abstraktní teorie, a to dotud, dokud na toto místo sami nedokáží dosadit něco lepšího, což zde znamená něco *jasnějšího*.

Kauzální vztah mezi historicky konstatovatelnou *ideou*, která lidi ovládá, a mezi těmi podstatnými součástmi historické skutečnosti, z nichž lze abstrahovat ideální *typ*, který s ní koresponduje, může být přitom přirozeně utvářen nanejvýš rozličně. V zásadě lze trvat pouze na tom, že v obou případech jde o zcela odlišné věci. K tomu ale přistupuje ještě něco: *samotné* „ideje“, které ovládají lidi nějaké epochy, tj. takové ideje, které v nich působí difúzně, dokážeme

uchopit s pojmovou ostrostí zase jen v *podobě ideálního typu*, protože empiricky žijí v hlavách neurčitého a proměnlivého množství jedinců, u nichž nabývají rozmanitých odstínů co do formy i co do obsahu, co do jasnosti i co do smyslu. *Kdybychom* dokázali úplně vyložit ty složky duchovního života jedinců v určité epoše středověku, které můžeme označit např. jako „křesťanství“ těchto jedinců, tak by se přirozeně jednalo o chaos nekonečně diferencovaných a nanejvýš rozporných myšlenkových a citových souvislostí všeho druhu, a to vzdor tomu, že obzvláště středověká církev byla s to prosadit zvláště vysokou měrou jednotu víry i mravů. Jestliže se pak zeptáme, co tedy bylo v tomto chaosu středověkým „křesťanstvím“, s nímž přece neustále musíme operovat jako s pevně daným pojmem, v čem tedy záleží *ona* „křesťanskost“, *již* nacházíme ve středověkých institucích, pak se brzy ukáže, že také zde v každém jednotlivém případě používáme čistého myšlenkového útvaru, který jsme si sami vytvořili. Jedná se o spojení článků víry, církevněprávních a mravních norem, maxim životního způsobu a nesčetných jednotlivých souvislostí, které *my* sami slučujeme v „ideu“: syntéza, k níž bychom bez použití ideálnětypických pojmů vůbec nedokázali dospět bez rozporů.

Logická struktura pojmových systémů, v nichž podobné „ideje“ představujeme, a její poměr k tomu, co je nám v empirické skutečnosti bezprostředně dáno, jsou tedy ovšem nanejvýš odlišné věci. Poměrně jednoduché je to ještě tehdy, když se jedná o případy jedné nebo několika teoretických zásad snadno uchopitelných ve formulích – jako je tomu například s Kalvínovou vírou v predestinaci –, nebo o jasně formulovatelné mravní postuláty, které lidi ovládly a které mají historické účinky, takže tyto „ideje“ můžeme začlenit do myšlenkové hierarchie, kterou lze z oněch zásad logicky rozvinout. Ovšem již zde se snadno přehlédne, že empiricko-historický proces v hlavách lidí musí být zpravidla chápán jako podmíněný *psychologicky* a nikoli logicky, jakkoli silně význam nějaké myšlenky svou čistě logicky určující mocí v dějinách působil, čehož vynikajícím příkladem je marxismus. Ještě zřetelněji se ideálnětypický charakter podobných syntéz historicky působících idejí ukazuje tehdy, když ony zakládající zásady a postuláty vůbec nežijí nebo už nežijí v hlavách těch jednotlivců, kteří jsou ovládáni myšlenkami, jež z oněch zásad a postulátů logicky vyplývají nebo se z nich asociativně vyvozují, a to proto, že historicky původní zakládající „idea“ buď odumřela,

anebo se rozšířila jen ve svých důsledcích. A ještě rozhodněji vystupuje charakter oné syntézy jako *námi* vytvořené „ideje“ tehdy, jestliže od samého počátku nebyly ony zakládající zásady uvědomovány zřetelně buď vůbec anebo jen nedostatečně, nebo alespoň nenabývaly formy jasných myšlenkových souvislostí. Když potom, jak se neustále stává a musí stávat, tuto proceduru podstoupíme, pak se u této „ideje“ – třeba „liberalismu“ určitého období nebo „metodismu“, případně nějaké myšlenkové nerozvinuté odrůdy „socialismu“ – jedná o *čistý* ideální typ zcela stejného charakteru, jakým byly syntézy „zásad“ hospodářské epochy, z nichž jsme vycházeli. Čím obsáhlejší jsou souvislosti, o jejichž výklad jde, a čím mnohostrannější byl jejich kulturní význam, tím *více* se jejich souhrnný systematický výklad v pojmovém či myšlenkovém systému přibližuje charakteru ideálního typu, tím *méně* je možné vystačit s jediným pojmem tohoto druhu, a proto tím přirozenější a nezbytnější jsou stále obnovované pokusy uvědomovat si prostřednictvím tvorby nových ideálních typů stále *nové* stránky významů. Např. všechny výklady „podstaty“ křesťanství jsou ideálními typy, které mají vždy a nevyhnutelně jen velmi relativní a problematickou platnost tehdy, jestliže chtějí být považovány za historický výklad empiricky daného, a naproti tomu mají vysokou heuristickou hodnotou pro bádání a vysokou systematickou hodnotu pro výklad, pokud jsou používány pouze jako pojmový prostředek pro *srovnání* a *poměrování* skutečnosti. V této funkci jsou takřka nepostradatelné. Avšak v podobných ideálnětypických výkladech je kromě toho zpravidla obsažen další moment, který jejich význam ještě dále komplikuje. Ideálními typy zpravidla chtějí být či bezděčně jsou nejen v *logickém*, nýbrž i v *praktickém* smyslu: jsou *vzorovými* typy, které – jako v našem případě – obsahují to, čím *má* křesťanství podle názoru jejich tvůrce být, co je *pro něho* na křesťanství „bytočné“, *protože trvale hodnotné*. Je-li tomu tak, ať už vědomě či – častěji – bezděky, pak obsahují takové ideály, *k nimž* tvůrce ideálního typu vztahuje křesťanství *hodnotícím způsobem*. Úkoly a cíle, s nimiž svou „ideu“ křesťanství srovnává, se přirozeně mohou naprosto odlišovat, ba nepochybně se vždy budou odlišovat od hodnot, k nimž vztahovali křesťanství současníci, třeba prvotní křesťané. Přirozeně, že v tomto významu už ale „ideje“ nejsou žádným čistě *logickým* pomocným prostředkem, už to nejsou pojmy, jimiž je skutečnost poměřována na základě srovnání, nýbrž jsou to ideály, jimiž je hodnotícím způsobem *posuzována*. Zde už se pak

nejedná o čistě teoretický proces *vztahování* empirického k hodnotám, nýbrž o *hodnotící soudy*, které jsou do „pojmu“ křesťanství vloženy. *Poněvadž* si zde ideální typ nárokuje empirickou *platnost*, zasahuje do oblasti hodnotícího *výkladu* křesťanství. Půda zkušeností vědy je opuštěná, a máme co činit s osobním vyznáním, *nikoli* s ideálnětypickou tvorbou *pojmu*. Jakkoli je tento rozdíl zásadní, přesto je *směšování* obou těchto zásadně odlišných významů „ideje“ v historické práci mimořádně časté. Dochází k němu vždy, jakmile historik začne ve výkladu rozvíjet své „pojetí“ nějaké osobnosti nebo epochy. V protikladu ke konstantně platným etickým měřítkům, která v duchu racionalismu používal Schlosser, chce moderní relativisticky vyškolený historik epoše, o níž hovoří, na jedné straně „rozumět z ní samé“, ale na druhé straně ji také „posuzovat“, má tedy potřebu brát měřítko svého soudu „z látky“, to znamená, že „ideu“ ve smyslu *ideálu* chce nechat vyrůst z „ideje“ ve smyslu „ideálního typu“. A estetický půvab takovéto procedury ho pak ustavičně svádí k tomu, aby stíral odlišnosti obou linií – tedy k polovičitosti, která na jedné straně nemůže zanechat hodnotícího posuzování, avšak na druhé straně usiluje o to zbavit se odpovědnosti za své soudy. Proti tomu je ale *základní povinností vědecké sebekontroly* a jediným prostředkem, jak zabránit takovým polovičitostem ostře odlišovat *srovnávání* skutečnosti s ideálními *typy* v logickém smyslu od hodnotícího *posuzování* skutečnosti na základě *ideálů*. Budiž to ještě jednou opakováno, „ideální typ“ v našem smyslu je vůči *hodnotícímu* posuzování zcela indiferentní, nemá co činit s žádnou jinou „dokonalostí“ než jen s dokonalostí čistě *logickou*. Existují stejně dobře ideální typy nevěstinců jako náboženství, a v případě nevěstinců existují ideální typy, které by se z hlediska dnešní policejní etiky jevíly jako technicky „účelné“, právě tak jako existují takové, u nichž by tomu bylo naopak.

Nutně zde musíme nechat stranou podrobnější výklad onoho zdaleka nejkomplikovanějšího a nejzajímavějšího případu: otázku logické struktury *pojmu státu*. Poznamenejme k tomu pouze: *tázeme-li* se, co v empirické skutečnosti odpovídá myšlence „státu“, setkáme se s nekonečným množstvím difusních a diskrétních lidských aktivit i pasivit, fakticky i právně uspořádaných vztahů, jejichž charakter je dilem jedinečný, dilem se opakuje, a které jsou jako celek udržovány prostřednictvím nějaké ideje, vírou v určité normy, které fakticky platí anebo by platit měly, a ve vztahy panství člově-

kem. Tato víra je dílem myšlenkově rozvinutým duchovním majetkem, dílem je pociťována jako něco temného, dílem je pasivně přijímána a v hlavách jednotlivců existuje v nejrozmanitějších odstínech. Pokud by oni sami tuto ideu dovedli skutečně jasně *myslet* jako takovou, tak by přece žádné „obecné učení o státu“, které ji chce rozvíjet, ani nepotřebovali. Vědecký pojem státu, ať je formulován jakkoli, je přirozeně vždy jen syntézou, již kvůli určitým poznávacím účelům provádíme *my* sami. Ale na druhé straně je také abstrahován z nejasných syntéz, které se vyskytovaly v hlavách historických lidí. Konkrétní obsah, jehož historický „stát“ v oněch syntézách současníků nabývá, však může být opět znázorněn jen orientačně na ideálnětypických pojmech. A není dále nejmenší pochyby o tom, že logicky nedokonalý způsob, jakým současníci ony syntézy provádějí, má eminentní praktický význam pro „ideje“, které si o státu vytvářejí *oni* sami – viz. např. německou „organickou“ metafyziku státu v protikladu k „obchodnickému“ pojetí americkému. Jinými slovy, také zde se vedle sebe vyskytují a stálý sklon přecházet jedna v druhou projevují *praktická* idea, která platí anebo o níž se *věří*, že má platit, a teoretický ideální *typ*, konstruovaný pro účely poznání.

Záměrně jsme dosud pojímali „ideální typ“ v podstatě – i když ne výlučně – jako myšlenkovou konstrukci k poměřování a soustavné charakteristice *individuálních*, tj. pro svou specifickou významných souvislostí – jako křesťanství, kapitalismus atd. To proto, abychom odstranili navyklou představu, že to, co je v oblasti kulturních projevů abstraktnětypické, je i identické a abstraktnědruhé. Tak tomu není. Aniž zde můžeme zásadně analyzovat často vykládaný a zneužíváním silně zdiskreditovaný pojem „typična“, z našeho dosavadního výkladu lze přesto vyrozumět, že tvorba typových pojmů ve smyslu vyloučení „nahodilosti“ má své místo také a zejména u *historických jedinců*. Pak ovšem také *druhé* pojmy, s nimiž se neustále setkáváme jako se součástmi historických výkladů i konkrétních historických pojmů, mohou být prostřednictvím abstrakce a stupňováním svých jistých pojmově podstatných prvků přeformovány jako ideální typy. Jedná se dokonce o prakticky zvláště početný a důležitý případ použití ideálnětypických pojmů, a každý *individuální* ideální typ se skládá z pojmových *prvků*, které jsou druhé a které byly formovány jako ideální typy. Také v tomto případě se však ukazuje specificky logická funkce ideálnětypických pojmů. Jednoduchým druhovým

pojmem ve smyslu komplexu znaků, které jsou společné více jevům, je např. pojem „směny“, pokud nepřihlížíme k *významu* složek tohoto pojmu, to znamená pokud prostě analyzujeme jeho každodenní jazykové používání. Jestliže však tento pojem uvedu do vztahu třeba se „zákonem mezního užítku“ a vytvořím pojem „ekonomické směny“ jako pojem ekonomicky *racionálního* procesu, pak tento stejně jako *každý* logicky plně vypracovaný pojem v sobě obsahuje soud o „typických“ *podmínkách* směny. Dostává *genetický* charakter a tím se zároveň v logickém smyslu stává ideálnětypickým, tj. vzdaluje se od empirické skutečnosti, která pouze s ním může být *srovnávána* a jen k němu se může vztahovat. Něco podobného platí o všech takzvaných „základních pojmech“ národního hospodářství: v *genetické* formě je lze vypracovat pouze jako ideální typy. Protiklad mezi jednoduchými druhovými pojmy, které pouze shrnují to, co je *empirickým* jevům společné, a mezi *ideálními* typy druhu – jako například ideálnětypický pojem „podstaty“ řemesla – je v jednotlivostech přirozeně plynulý. Avšak *žádný* druhový pojem jako takový nemá „typický“ charakter a čistý „průměrný“ *typ* druhu neexistuje. Všude tam, kde – např. ve statistice – hovoříme o „typických“ veličinách, jde o *více* než pouhý průměr. Čím více se jedná o prostou *klasifikaci* procesů, které se v realitě vyskytují jako masové jevy, tím více se jedná o pojmy *druhu*, čím více jsou naproti tomu pojmově formovány komplikované historické souvislosti v těch svých složkách, v nichž spočívá jejich specifický *kulturní význam*, tím více bude mít tento pojem – nebo systém pojmů – charakter *ideálního* typu. Neboť účelem ideálnětypické tvorby pojmů nikdy a nikde *není*, aby přiváděla k jasnému vědomí to, co má na kulturních jevech povahu druhu, nýbrž naopak to, co je na nich *specifické*.

Fakt, že mohou být a jsou používány ideální typy, a to i druhé, probouzí *metodický* zájem teprve v souvislosti s jinou skutečností. Až doposud jsme ideální typy poznávali v podstatě pouze jako abstraktní pojmy souvislosti, které si představujeme jako setrvávající v proudu dění a které před námi vyvstávají jako historická individua podléhající vývoji. Nyní ale vzniká komplikace, že se pomocí pojmu „typična“ mimořádně snadno znovu reaktivuje naturalistický předpoklad, že cílem sociálních věd musí být redukce skutečnosti na „zákonny“. Také *vývojové změny* lze totiž konstruovat jako ideální typy a tyto konstrukce mohou mít velmi značnou heuristickou hodnotu. Avšak přitom vzniká do značné míry nebezpečí, že ideální typ

a skutečnost se budou navzájem pronikat. Můžeme např. dospět k teoretickému závěru, že v *přísně* „řemeslně“ organizované společnosti by jediným zdrojem akumulace kapitálu mohla být pozemková renta. Odtud pak můžeme velice snadno zkonstruovat – neboť správnost této konstrukce by se zde nezkoumala – ideální obraz přeměny řemeslné formy hospodářství ve formu kapitalistickou jako podmíněný určitými jednoduchými faktory: omezeným množstvím půdy, rostoucím počtem obyvatelstva, přílivem drahých kovů, racionalizací životního způsobu. Zda empiricko-historický proces probíhal fakticky jako onen zkonstruovaný, to bychom teprve museli prozkoumat za pomoci této konstrukce jako heuristického prostředku, a to cestou srovnávání ideálního typu a „fakt“. Pokud byl ideální typ zkonstruován „správně“ a *neodpovídá-li* skutečný průběh průběhu ideálnětypickému, bylo by tím dokázáno, že středověká společnost v určitých vztazích *nebyla* společností přísně „řemeslnou“. A byl-li ideální typ konstruován heuristicky „ideálním“ způsobem – zda a jak by tomu v našem případě mohlo být, zde vůbec neuvažujeme –, pak zároveň zaměří bádání směrem, který povede k přesnějšímu postižení specifčnosti a historického významu oněch *nikoli* řemeslných složek středověké společnosti. *Jestliže* k tomuto výsledku vede, pak splnil svůj logický účel, a to právě *tím*, že manifestoval svou vlastní neskutecnost. V tomto případě se stal testem hypotézy. Tento proces nevzbuzuje žádné metodologické pochybnosti, *dokud* máme stále na mysli, že ideálnětypická *konstrukce* vývoje a *dějiny* jsou dvě naprosto odlišné věci, a že konstrukce zde byla pouze prostředkem, kterým došlo k *platnému* přiřazení nějakého historického procesu k jeho skutečným příčinám z okruhu těch, které jsou podle stavu našeho poznání *možné*.

Jak dokládá zkušenost, přísné dodržování tohoto odlišení bude často neobyčejně ztěžováno jednou okolností. V zájmu názorné demonstrace ideálního typu či ideálnětypického vývoje se budeme pokoušet *ozřejmit* je názorným materiálem z empirickohistorické skutečnosti. Nebezpečí tohoto o sobě zcela legitimního postupu spočívá v tom, že historické vědění se zde najednou ukazuje jako *sluha* teorie, místo aby tomu bylo naopak. Teoretik je ve značném pokušení, aby tento poměr buď považoval za normální nebo, což je horší, aby teorii směřoval s historií či je přímo navzájem zaměňoval. Ve vystupňované podobě je tomu tak tehdy, jestliže se ideální konstrukce nějakého vývoje zpracovává pomocí pojmové klasifikace

ideálních typů určitých útvarů (např. konstrukce řemeslných forem podniků vycházející od „uzavřeného domácího hospodářství“, nebo třeba konstrukce náboženských pojmů počínající „bohy okamžiku“) jako klasifikace *genetická*. Posloupnost typů, vznikající na základě zvolených pojmových znaků, se pak jeví jako jejich zákonitě nutná historická následnost. Logický řád pojmů na jedné straně a empirické uspořádání pojmů v prostoru, čase a příčinné souvislosti na straně druhé se pak jeví navzájem tak stmeleny, že pokušení znásilnit realitu, abychom potvrdili reálnou platnost naší konstrukce ve skutečnosti, se stává téměř neodolatelné.

Záměrně jsme se vyhnuli demonstracím ideálnětypických konstrukcí na případě, který je pro nás zdaleka nejzávažnější: na *Marxovi*. Učinili jsme tak proto, abychom výklad příliš nekomplikovali začleňováním interpretací Marxe a abychom nepředbílali určitým výkladům v našem časopise, který bude mít jako pravidelný předmět kritické analýzy literaturu, která o tomto velkém mysliteli vzniká a navazuje na něj. Zde budiž proto jen konstatováno, že přirozeně *všechny* specificky marxistické „zákonitosti“ a vývojové konstrukce – pokud jsou *teoreticky* bezchybné – mají ideálnětypický charakter. Eminentní, ba jedinečný *heuristický* význam právě těchto ideálních typů, pokud je užíváme, abychom s nimi *srovnávali* skutečnost, a právě tak jejich nebezpečnost, pokud jsou prezentovány jako empiricky platné či dokonce jako *reálné* (tj. v pravdě metafyzické) „hybné síly“, „tendence“ atd., zná každý, kdo s marxistickými pojmy kdy pracoval.

Druhé pojmy – ideální typy – ideálnětypické druhy pojmy – ideje ve smyslu v historických lidech empiricky působících myšlenkových spojení – ideální typy oněch idejí – ideály, které historické lidi ovládají – ideální typy takových ideálů – ideály, k nimž historik vztahuje dějiny – *teoretické* konstrukce za *ilustrativního* použití empirična – *historické* zkoumání s použitím teoretických pojmů jako ideálních mezních případů – k tomu pak různé možné komplikace, které zde mohly být pouze naznačeny: to vše jsou pouhé myšlenkové výtvořky, jejichž vztah k empirické skutečnosti toho, co je bezprostředně dáno, je v každém jednotlivém případě problematický: už tento samotný seznam ukazuje nekonečnou propletenost pojmově-metodických problémů, které v oblasti věd o kultuře zůstávají vždy životné. A museli jsme si zcela zakázat pouštět se zde, kde mají být problémy jen *ukázány*, do seriózních praktickometodologických otázek a poku-

sit se zevrubněji vyložit vztahy ideálnětypického poznání a poznání „zákonů“, vztah ideálnětypických pojmů k pojům kolektivním atp.

I po všech těchto sporech bude historik přesto nadále trvat na tom, že panství ideálnětypické formy pojmotvorby a konstruktivnost jsou specifickými symptomy mládí nějaké disciplíny. A v tom mu musíme dát v jistém smyslu za pravdu, ovšem s jinými důsledky, než jaké bude vyvozovat on. Vezměme několik příkladů z jiných disciplín. Je jisté pravdou, že utrápený kvartánek stejně jako primitivní filolog si řeč zpočátku představují „organicky“, tj. jako nadempirický *celek* ovládaný normami, avšak úlohou vědy je, aby zjistila, co by jako pravidlo řeči platit *mělo*. Logicky zpracovávat „spisovnou řeč“, jak to udělal například Crusca, a její obsah redukovat na *pravidla*, je běžně tou první úlohou, kterou si „filologie“ klade. A když dnes proti tomu vůdčí jazykovědec prohlašuje za předmět filologie „mluvu každého jednotlivce“, pak je samotné vytyčení podobného programu možné jen tehdy, když už ve spisovné řeči existuje relativně pevný ideální typ, s nímž onen jinak naprosto neorientovaný a bezbřehý výzkum nekonečné rozmanitosti *mluvy* může (alespoň mlčky) operovat. A nejinak fungovaly konstrukce přirozenoprávních a organických teorií státu nebo třeba – abychom připomněli ideální typ v *našem* smyslu – teorie antického státu Benjamina Constanta. Dokud jsme se nenaučili vyznat se v nezměrném moři empirických fakt, byly tyto konstrukce do jisté míry něčím jako nouzovými přístavy. Zralá věda tedy opravdu znamená neustálé *překonávání* ideálního typu, pokud je myšlen jako empiricky *platný* nebo jako *druhový pojem*. A např. používání duchaplné Constantovy konstrukce pro demonstraci jistých stránek a historických zvláštností antického státního života je ještě dnes, pokud pečlivě zachováváme její ideálnětypický charakter, naprosto legitimní. Ale především: jsou vědy, kterým je přisouzena věčná mladost a jsou to všechny *historické* disciplíny, všechny ty disciplíny, jimž věčně postupující proud kultury předkládá stále nové problémy. K bytostnému určení jejich úlohy patří pomíjivost *všech*, *ale* zároveň i nevyhnutelnost neustále *nových* ideálnětypických konstrukcí.

Pokusy o zjištění „vlastního“, „pravého“ smyslu historických pojmů se stále opakují a nikdy nedojdou konce. Syntézy, s nimiž historie trvale pracuje, zůstávají v důsledku toho zcela zákonitě buď jen relativně určitými pojmy, nebo, pokud má být dosaženo jedno-

značnosti pojmového obsahu, jednotlivý pojem se stává abstraktním ideálním typem a tím se odhalí jako teoretické, tedy „jednostranné“ hledisko, z něž může být skutečnost osvětlena, k němuž se může vztahovat, ale které se samozřejmě vykazuje jako nevhodné schéma, jímž by skutečnost mohla být bezesbytku uspořádána. Neboť žádný z oněch myšlenkových systémů, bez nichž se při postihování složek skutečnosti významných v daném okamžiku nemůžeme obejít, nemůže přece její nekonečné bohatství vyčerpat. Žádný z nich není ničím jiným než pokusem zavést na základě daného stavu našeho vědění a na základě oněch pojmových útvarů, jež máme v daném okamžiku k dispozici, řád do chaosu těch skutečností, které jsme už pojali do okruhu našeho zájmu. Pojmový aparát, který minulost rozvinula myšlenkovým zpracováním, což však popravdě znamená: myšlenkovým *přetvořením* bezprostředně dané skutečnosti a uspořádáním v oněch pojmech, které odpovídaly stavu jejího poznání i zaměření jejího zájmu, je ve stálém sporu s tím, co novým poznáním ze skutečnosti můžeme a *chceme* získat. V tomto boji se uskutečňuje pokrok kulturněvědní práce. Jejím výsledkem je proces neustálého přetváření těch pojmů, jimiž se skutečnost pokoušíme uchopovat. Dějiny věd o sociálním životě proto jsou a zůstanou neustálým střídáním mezi pokusem o myšlenkové uspořádání faktů prostřednictvím pojmotvorby – mezi rozkladem takto získaných myšlenkových obrazů rozšířením a posunem vědeckého horizontu – a mezi tvorbou nových pojmů na takto změněném základě. Tím se vůbec neříká, že vytvářet pojmové systémy by bylo *vůbec* pochybné – každá věda, i prostý historický výklad, pracuje s pojmovou zásobou své doby –, nýbrž vyjadřuje se tím *ta* okolnost, že ve vědách o lidské kultuře je tvoření pojmů závislé na postavení problémů, a že toto se mění se samotným obsahem kultury. Pomíjivost každé podobné syntézy ve vědách o kultuře s sebou nese už vztah pojmu a toho, co je pojato. Hodnota pokusů o velké pojmové konstrukce byla v oblasti naší vědy zpravidla v tom, že odhalovaly *meze* významu právě onoho hlediska, které měly v základech. Nejzávažnější pokrok na poli sociálních věd je věčně spjat s posunem praktických problémů kultury a bere na sebe *formu* kritiky pojmotvorby. Bude jedním z nejpřednějších úkolů našeho časopisu, aby sloužil právě účelu této kritiky, a tím i zkoumání *principů syntézy* v oblasti sociální vědy.

Důsledky, které je nutno z dosud řečeného vyvodit, nás nyní vedou k bodu, kde se snad naše názory v ledascem rozcházejí s názory mnohých i vynikajících zástupců historické školy, k jejímž dětem, jak známo, patříme i my sami. Tito totiž často výslovně nebo i mlčky setrvávají v mínění, že konečným cílem, účelem každé vědy je uspořádat svou látku do systému pojmů, jejichž obsah lze získat pozorováním empirických pravidelností, tvorbou hypotéz a jejich verifikací, a že tento systém lze pomalu zdokonalovat, až z něj jednou vznikne „úplná“, a tedy deduktivní věda. Současná historicko-induktivní práce je jen předběžnou prací k tomuto cíli, podmíněnou nedokonalostí naší disciplíny: přirozeně, že nic se ze stanoviska tohoto způsobu uvažování nemůže jevit pochybnějším, než by bylo tvoření a užívání přesných pojmů, které by se přece muselo snažit předčasně řešit onen cíl daleké budoucnosti. Zásadně nenapadnutelné by toto pojetí bylo na půdě anticko-scholastické teorie poznání, již má stále ještě v krvi spousta specialistů historické školy: předpokládá se, že účelem pojmů je *odraz* „objektivní“ reality; odtud také neustále se opakující poukaz na *neskutečnost* všech přesných pojmů. Kdo však do důsledků domyslí základní myšlenku moderní teorie poznání, odkazující ke Kantovi, že pojmy jsou spíše myšlenkovými prostředky k duchovnímu ovládnutí empiricky daného a ničím jiným být nemohou, tomu okolnost, že přesné genetické pojmy jsou nutně ideálními typy, nebude argumentem proti jejich tvoření. Pro něj se poměr pojmu a historické práce obrátí; onen konečný cíl se mu bude jevit jako logicky nemožný, pojmy nejsou *cílem*, nýbrž *prostředkem* k poznání souvislostí, které jsou významné z individuálních hledisek: právě *proto*, že obsahy historických pojmů jsou nutně proměnné, musí být nutně v daném okamžiku formulovány přesně. Bude pouze požadovat, aby byl při jejich *užívání* vždy pečlivě zachován jejich charakter jako ideálních myšlenkových útvarů, aby ideální typ nebyl zaměňován s dějinami. Bude věřit, protože pro nevyhnutelné střídání vůdčích hodnotících idejí definitivní historické pojmy skutečně nepřicházejí v úvahu jako obecný konečný cíl vědy, že právě tím, že se pro *jednotlivé*, v daném okamžiku vůdčí hledisko vytvářejí ostré a jednoznačné pojmy, je dána možnost, abychom si v daném okamžiku jasně uvědomovali *meze* jejich platnosti.

Bude se ale poukazovat na to, a my sami jsme to připustili, že konkrétní historickou souvislost je velice dobře možné znázornit v jednotlivém případě jejího průběhu, aniž by byla neustále vztaho-

vána k definovaným pojmům. Proto od historika naší disciplíny budeme vyžadovat, aby právě tak, jak to bylo řečeno o historikovi politiky, hovořil „jazykem života“. Jistě! K tomu je třeba říci jen tolik, že při tomto postupu často zůstává do *značné* míry věcí náhody, zda si jasně uvědomujeme hledisko, jímž pojednáváný proces nabývá významu. Obecně se nenacházíme ve výhodné situaci politického historika, pro kterého kulturní obsahy, k nimž svůj výklad vztahuje, zpravidla bývají jednoznačné – nebo se tak jeví. Na každém jen názorném líčení ulpívá něco ze zvláštnosti významu *uměleckého* zobrazení: „Každý vidí, co má na srdci“ – platné *soudy* všude předpokládají *logické* zpracování názorného, to znamená užívání *pojmu*, a je sice možné a často esteticky lákavé udržovat je *in petto*, vždy to však ohrožuje čtenářskou, a často i spisovatelskou jistotu orientace v obsahu a dosahu jeho soudů.

Avšak zanedbávání přesné pojmotvorby může být zcela mimořádně nebezpečné pro praktická, hospodářská a sociálněpolitická zkoumání. Pro nezasvěcence je přímo neuvěřitelné, co zmatek zde např. natropilo používání termínu „hodnota“ – onoho v bolestech zrozeného dítěte naší disciplíny, jemuž vůbec nějaký jednoznačný smysl může být dán *pouze* ideálnětypickým způsobem –, či používání slov jako „produktivní“, „z národohospodářského stanoviska“ atp., která by v žádné pojmově jasné analýze vůbec neobstála. To, co zde tak neblaze působí, jsou především *kolektivní* pojmy, vypůjčené z běžné řeči. Vezměme jen školní, pro laika co nejpochoptelnější příklad, pojem „zemědělství“, vyskytující se ve slovním spojení „zájmy zemědělství“. „Zájmy zemědělství“ vezměme nejprve jako empiricky konstatovatelné, více či méně jasné *subjektivní* představy jednotlivých hospodařících jedinců o svých zájmech. Odhlédněme zde přitom zcela od nesčetných konfliktů zájmů mezi zemědělci, kteří se zabývají šlechtěním dobytka, jeho chovem na maso, pěstováním obilí, zkrmováním obilí, destilací alkoholu atd. Sice ne každý laik, nicméně však už každý odborník rozpozná onu hustou spleť navzájem se prostupujících i protikladných hodnotových vztahů, která je zde nejasně představena. Zde jich chceme uvést jen několik: zájmy rolníků, kteří chtějí svůj statek prodat a mají proto zájem pouze na rychlém zvýšení ceny půdy; přímo protikladný je zájem těch, kteří si chtějí půdu zakoupit, zcelit či najmout; jiný je zájem oněch, kteří chtějí svým potomkům zachovat určitý statek z důvodů sociálních výhod, a proto také mají zájem na stabilitě vlastnictví půdy; proti-

kladný je zájem těch, kteří si ve vlastním zájmu anebo v zájmu svých dětí přejí přesun půdy k lepšímu hospodáři, či – což není totéž – ke kapitálově nejsilnějšímu kupci; existuje také čistě ekonomický zájem „nejzdatnějších hospodářů“ (ve smyslu soukromého hospodaření) na ekonomické svobodě pohybu; ta je v konfliktu se zájmem určitých vládnoucích vrstev na udržení tradičních sociálních a politických pozic vlastního „stavu“, a tím i vlastních potomků; proti tomu se obrací sociální zájem *nevládnoucích* vrstev zemědělců na odstranění právě těchto horních, jejich vlastní pozice ohrožujících vrstev; jejich zájmem, který s tím za určitých okolností může kolidovat, je, aby v oněch vrstvách našli politické vůdce, kteří by se zasadili o ochranu jejich výdělečných zájmů. Ačkoli jsme postupovali naprosto paušálně a nepřesně, mohl by se tento seznam ještě podstatně rozšířit a nedobrali bychom se jeho konce. Ponechme stranou okolnost, že se spíše „egoistickými“ zájmy tohoto druhu se směšují a spojují nejrůznější čistě ideální hodnoty, které je mohou potlačovat a usměrňovat, a uvědomme si především, že pokud mluvíme o „zájmech zemědělství“, nemyslíme zpravidla *jen* na ony materiální a ideální hodnoty, k nimž dotyční zemědělci sami své „zájmy“ vztahují, nýbrž vedle toho i na zčásti zcela heterogenní ideje hodnot, k nimž zemědělství můžeme vztahovat *my* – například: zájmy na produkci, odvozené ze zájmu o to, aby výživa obyvatelstva byla laciná, s čímž není vždy totožný zájem, aby byla kvalitní, přičemž zájmy města a venkova se mohou dostávat do nejrůznějších kolizí, a přitom zájem současné generace naprosto nemusí být identický s pravděpodobnými zájmy generací budoucích; populační zájmy, obzvláště zájem na *početném* venkovském obyvatelstvu, odvozený buď z mocenskopolitických nebo vnitropolitických zájmů „státu“ či z různých jiných navzájem rozdílných ideálních zájmů, např. z očekávaného vlivu početného venkovského obyvatelstva na kulturní zvláštnosti země; tento populační zájem může kolidovat s nejrůznějšími soukromohospodářskými zájmy všech vrstev venkovského obyvatelstva, teoreticky dokonce i se všemi přítomnými zájmy masy venkovského obyvatelstva. Nebo třeba zájem na určitém druhu sociálního *členění* venkovského obyvatelstva kvůli zvláštním politickým či kulturním vlivům, jež z toho vyplývají: tento zájem může svým zaměřením kolidovat se všemi myslitelnými současnými a budoucími zájmy jednotlivých rolníků stejně tak jako „státu“, byť by byly sebenaléhavější.

A – což věc komplikuje dále – „stát“, do jehož „zájmu“ tyto i četné jiné podobné jednotlivé zájmy rádi vtahujeme, je pro nás přitom často pouze krycí adresou nanejvýš spletitého klubka idejí hodnot, k nimž v jednotlivém případě stát vztahujeme: čistě vojenská obrana navenek; zajišťování vládnoucího postavení dynastie či určitých tříd uvnitř; udržování a rozšiřování formální státní jednoty národa, ať už pro ni samu jako takovou anebo v zájmu o udržení určitých objektivních, navzájem opět velice odlišných kulturních hodnot, které jako národ sjednocený ve státě doufáme zastupovat; přetváření sociálního charakteru státu ve smyslu určitých, opět velice odlišných kulturních ideálů – vedlo by příliš daleko, kdybychom i jen naznačovali, co vše pokrývá souhrnné označení „státní zájmy“, k nimž můžeme vztahovat „zemědělství“. Zde zvolený příklad a ještě více náš souhrnný rozbor jsou neobratné a jednoduché. Jen ať si laik jednou zkusí podobně (a ještě důkladněji) analyzovat třeba pojem „třídní zájem dělníků“, aby viděl, jaká za ním vězí rozporuplná spleť zájmů a ideálů, zčásti dělnických a z části těch, za nimiž dělníky vidíme *my*. Hesla o konfliktech zájmů nelze překonat prostřednictvím čistě empirického zdůraznění jejich „relativity“: jasné a přesné pojmové stanovení různých *možných* hledisek je jedinou cestou, která nás vede za nejasnost frází. „Argument svobodného obchodu“ jako *světový názor* či jako platná *norma* je směšný, ale našim výkladem obchodní politiky už způsobilo velké škody – a to zcela bez ohledu na to, *jaké* obchodněpolitické ideály chce kdo zastávat –, že jsme podcenili heuristickou hodnotu staré životní moudrosti největších obchodníků světa, jež je v takovýchto ideálnětypických formulích uložena. Hlediska, která v jednotlivém případě přicházejí v úvahu, se stanou ve své zvláštnosti skutečně zřetelnými jedině v ideálnětypických pojmových formulích, a to cestou *konfrontace* empirického s ideálním typem. Používání nediferencovaných kolektivních pojmů, s nimiž pracuje běžná mluva, jenom vždy zakrývá nejasnosti myšlení či chtění, velice často je nástrojem pochybných úskoků, vždy je však prostředkem, jak bránit vypracování správného pojmání problému.

Dospěli jsme na konec těchto výkladů, jejichž účelem bylo jenom, aby vynikla ona často jako vlas tenká hranice oddělující víru od vědy a aby se ozřejmil *smysl* snahy o sociálněekonomické poznání. *Objektivní* platnost všeho zkušenostního vědění je založena na tom a jen na tom, že je daná skutečnost uspořádána podle kategorií, které

jsou ve specifickém smyslu *subjektivní*, tvoří totiž *předpoklad* našeho poznání a jsou vázány na předpoklad *hodnoty* té pravdy, již je nám s to poskytnout pouze zkušenostní vědění. Pokud někdo tuto pravdu nepovažuje za hodnotnou – a víra v hodnotu vědecké pravdy je produktem určitých kultur, a nikoli něčím přirozeně daným –, tomu nemáme prostředky naší vědy co nabídnout. Ten bude ovšem marně hledat nějakou jinou pravdu, která by mu vědu nahradila právě v tom, co může vykonat pouze *ona sama*: pojmy a soudy, které nejsou empiricky skutečné, také skutečnost neodrážejí, nýbrž umožňují ji platným způsobem *myšlenkově uspořádat*. Jak jsme viděli, v oblasti empirických sociálních věd o kultuře je možnost smysluplného poznání toho, co je pro nás z nekonečné rozmanitosti dění podstatné, vázána na neustálé používání hledisek specifčnosti zvláštního charakteru, jež jsou všechna v poslední instanci zaměřena na hodnotové ideje, které jsou sice samy empiricky zjištělné a prožitelné jako prvky veškerého smysluplného lidského jednání, avšak které nejsou co do své platnosti empirickou látkou odůvodnitelné. „Objektivita“ sociálněvědního poznání spíše závisí na tom, že empiricky dané je sice stále orientováno na ony hodnotové ideje, jež jedině jí propůjčují poznávací *hodnotu*, z níž je chápána co do svého významu, že se však z něho přesto nikdy nevytvoří piedestal pro empiricky nemožný důkaz jejich platnosti. A *víra* v nadempirickou platnost posledních a nejvyšších hodnotových idejí, v nichž zakotvujeme smysl vlastní existence a jež všichni v nějaké formě v hloubi duše chováme, nevyklučuje ustavičnou proměnnost konkrétních hledisek, jimiž empirická skutečnost nabývá svého významu, nýbrž ji naopak zahrnuje: život ve své racionální skutečnosti a obsah jeho *možných* významů jsou nevyčerpatelné, *konkrétní* vztažení k hodnotám proto zůstává až do nedohledné budoucnosti lidské kultury proměnlivé. Světlo, které z oněch nejvyšších hodnotových idejí vyzáhuje, dopadá vždy jen na stále se proměňující konečnou část nezměrného chaotického toku událostí, který se valí vpřed časem.

Toto všechno nechť není ale chápáno mylně, jako by vlastním úkolem sociální vědy měla být neustálá štvánice za novými hledisky a pojmovými konstrukcemi. *Naopak*: nic by se zde nemělo zdůraznit ostřeji než věta, že výlučným a jediným cílem, jemuž chce vedle jiných prostředků sloužit také práce na tvorbě a kritice pojmů, je služba při poznávání *kulturního významu konkrétních historických*

souvislostí. – Také na poli naší vědy existují – použijeme-li výrazů F. T. Vischera – „látkožrouti“ i „smysložrouti“. Nenasytanou chuť po faktech v případě těch prvních lze ukojit pouze spisovým materiálem, folianty statistik s anketami, pro jemnost nové myšlenky nemají cit. Labužnictví druhých si kazí chuť na fakta stále novými destiláty myšlenek. Ono právě mistrovství, jímž se obrovskou měrou mezi historiky vyznačoval např. Ranke, se projevuje právě tím, že něco nového dokáže vytvořit i přesto, že vztahuje *známá* fakta ke *známým* hlediskům.

Veškerá kulturněvědní práce v období specializace, jakmile se už jednou prostřednictvím určitého vytyčení problémů zaměřila na určitou látku a jakmile si vytvořila své metodické principy, bude na zpracování této látky pohlížet jako na samoučelné, aniž by poznávací hodnoty jednotlivých fakt stále kontrolovala posledními hodnotovými idejemi, aniž by si svého zakotvení v těchto hodnotových idejích byla vždy vědoma, a je to tak dobře. Někdy se však barevnost mění: význam nereflektované zhodnocené hledisek se stává nejistý, cesta se ztrácí v soumraku. Světlo velkých kulturních problémů se posune jinam. Pak se i věda připravuje na to, že změní své stanovisko i svůj pojmový aparát, aby z výše myšlenky pohlédla na proud událostí. Pak táhne krajem podle těch hvězd, které jedině jsou s to dát její práci smysl a směr:

... *nový pud je probuzen.*
Já spěchám dál, to věčné světlo pít,
za mnou je noc a před sebou mám den;
*nade mnou nebesa, tam v hloubkách vlny běží.*⁴

⁴ J. W. Goethe, *Faust*, přel. O. Fischer, Praha 1982, 3. vyd. – Pozn. překl.